

بررسی جایگاه نخل در ادبیات فارسی و آموزه‌های دینی

محبوبه اسماعیلی*

چکیده

نخل یکی از درختان ارزشمند است که در قرآن، احادیث و روایات، سخنان بزرگان و ادبیات فارسی بارها راجع به آن بحث شده است؛ ارزش غذایی خرما از یک سو و از سوی دیگر تنوع محصولات دیگری که از نخل به دست می‌آید، در همه ادوار گذشته تا حال برای آدمی حائز اهمیت بوده است و این مهم در زندگی مردم درآمخته که بدون آن ادامه زندگی و حیات را سخت و حتی در مناطق کوچک تر غیر ممکن می‌سازد. در این پژوهش به روش تحلیل محتوا و با ابزار کتابخانه سعی شده که با بر شمردن بخشی کوتاه از اشارات قرآن و بزرگان در این باب پرداخته شود تا اهمیت این درخت بار دیگر بازگو شود.

کلید واژه: نخل، ادبیات فارسی، احادیث و روایات

مقدمه

نخل درختی است که در مناطق گرم و خشک نظیر بین النهرین و کشورهای مصر، عربستان و ایران کاشته می‌شود و نقش مهمی در زندگی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مردمان دارد. درخت خرما به تابستانی گرم و طولانی نیاز دارد، بارندگی و رطوبت زیاد برای این درخت مطلوب نمی‌باشد، زیرا رطوبت باعث ایجاد انواع قارچ بر روی درخت می‌گردد همچنین اگر بعد از تلقیح درخت، بارندگی رخ دهد باید عمل تلقیح دوباره تکرار گردد، زیرا باران باعث جدا شدن گرده نر

mahboobeh_e2000@yahoo.com

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۲۵



از ماده می شود. باد اثر مخربی بر روی نخل نمی گذارد زیرا نخل درختی مقاوم در مقابل باد می باشد. (جهانی اشرف، ۴۱، ۵۰: ۱۳۸۵)

همه اجزای نخل خرما و میوه خرما استفاده می شود. مصارف مختلف خرما در صنعت شامل شیره خرما، شهد خرما، قند مایع، سرکه خرما، الکل، عصاره نوشابه و خوراک دام می باشد و از هسته آن روغن کرین اکتیو، لوریل الکل، مواد مؤثر سطحی و از ضایعات آن در ترکیب خوراک دام و طیور استفاده می کنند. از برگ و تنه نخل خرما در ساخت سایبان، حصار، ظروف بافتنی، سوخت پروند (وسيله ای برای بالا رفتن از درخت نخل خرما) و... استفاده می شود. همچنین از برگ نخل خرما در ساخت انواع ظروف، بافتنی، حصیر و از تنه و چوب نخل خرما در کارخانجات نئوپان سازی و کاغذ سازی و همین طور پوشش ساختمان ها و پل ها استفاده می کنند.

به شکل منسجم کسی تا کنون چنین تحقیقی انجام نداده است ولی مطالبی به صورت پراکنده در مقالات، کتاب ها و پایان نامه ها وجود دارد که به بخش هایی از آن ها اشاره می شود. ترابی زاده، عبدالحمید (۱۳۸۸) فرهنگ مردم فین و مارم، تهران، همسایه. کتاب جستاری در فرهنگ و گویش مردم فین است که به اصطلاحات، ضرب المثل ها، بازی ها و گویش های محلی مردم بخش فین و مارم از توابع شهرستان بندرعباس پرداخته است و به خصوص به مواردی که مردم در زبان محلی از واژه مُغ (نخل) استفاده کرده اند اشاره کرده است. سایبانی، احمد (۱۳۶۹) فین بندرعباس، جداگانه. آقای سایبانی فصلی از این کتاب را به نخل اختصاص داده است که در باره سوره و آیات قرآن که در آنها به نخل اشاره شده است و روش های تکثیر، اجزاء نخل، مراحل رشد میوه نخل، انواع نخل و نام و مشخصات آن ها، فرآورده های خرما، واحد خرما، بسته بندی خرما، نخل و صنایع دستی، بارور ساختن نخل (مُغ اوار)، آفت نخل و اصطلاحاتی که درباره نخل وجود دارد، آورده است. سعیدی، سهراب (۱۳۸۶) فرهنگ مردم میناب، ائلشن، تهران. نویسنده در این کتاب از موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی استان هرمزگان و پوشش گیاهی، آداب و رسوم، ضرب المثل و لالایی های محلی، بازی ها و سرگرمی ها، صنایع دستی نخل سخن به میان آورده است. این مقاله نخل را در آیات قرآن، سخنان بزرگان و ادبیات فارسی بررسی می کند.



بحث اصلی

نخل. /palm palmette/ درخت نخل یک منبع مهم غذایی در بین النهرین باستان و یکی از چندین درخت بوده که در مراسم با روری در این منطقه به چشم می‌خورد. ازدواج مقدس میان مادر الهه، خدای غلات به نام تموز، به عنوان پیوند میان «درخت مقدس نخل» ودانه مقدس گندم توصیف می‌شد. برفراز درخت مقدس، به عنوان نماد باروری، تاجی از نقش مایه نخل [نو-آشوری، سده هفتم پیش از میلاد] به ویژه بر روی یادمان‌هایی از سده دهم پیش از میلاد قرار دارد اگر چه مدت‌ها پیش بدین صورت شناخته شده بود در مصر، درخت نخل نماد افزایش محصولات بود، و به طور کلی با پیروس، علامت‌های اشرافی مصرعلیا و سفلی را تشکیل می‌داد. درخت نخل در نظر/ع، خورشید-خدا، مقدس بود و به عنوان جایگاه او به شمار می‌آمد. نخل شیار دار، نشانه ویژه هه Heh، خدای جاودانگی است که از او به التماس می‌خواستند، seshat، نوشتار الهه و محافظ اسنادسلطنتی به شمار می‌رفت.

شاخه خرما، معروف لولاب dulab، یکی از چهار گانه‌ای است که راهبان حکیمی در جشن میوه بندان Tabernacle (مورد سبزاها)، به کار می‌برند. این جشن سابقاً ویژه برداشت محصول بود. در عصر یونانی-رومی، گاهی آن چهار گانه را فقط با نخل نشان می‌دادند. نخل، به عنوان نماد پیروزی نظامی در ارتش روم، به وسیله عیسویان نخستین، برای نشان دادن غلبه آن‌ها بر مرگ اتخاذ شد.

در آغاز، در هنر تدفینی گورهای دخمه‌ای روی آن دیده می‌شد و بعدها در قرینه‌های بسیار به کار رفت، و نشانه اغلب شهیدان عیسوی شد در هنگام وفات مریم عذرا، و یوضای بشارت دهنده، و در هنگام آخرین ورود عیسی به اورشلیم، درخت نخل دیده می‌شود، (سه سوگند رهبانی). نخل، نشانه مریم عذرا در دیگر زایی مقدس است. لنگی از برگ‌های نخل، جامه بعضی از راهبان صحرانشین، به ویژه پل راهب است. شاخه نخل، نشانه تجسم‌های پیروزی و شهرت آسیا یکی از چهار بخش جهان است. اروس و آنتروس Anteros بر سر یک شاخه نخل با یکدیگر کشمکش داشتند. (اروس /کوپیدون). (جیمز هال، ۳۰۷: ۱۳۸۰)



نخل در شعر شاعران

نخل در ادبیات فارسی جایگاه ویژه دارد و بزرگان ادب زیادی در مورد این درخت شگفت انگیز سخن ها رانده اند، سعدی، نظامی، مولوی، خاقانی، حافظ، ناصر خسرو، فردوسی و بابا طاهر مشتی از یک خروارند که در مورد نخل داد سخن آرائی داده اند در دیوان شاعران درجه اول ادبیات فارسی و هم شاعران معاصر در دو قالب کلاسیک و سپید از نخل به تعبیر گوناگون نام برده شده است در اینجا تعدادی از ابیات که در آن نخل به کار رفته با ذکر نام شاعر، شاهد می آوریم:

- | | |
|--------------------------------|--|
| چه آوردم از بصره دانی عجب؟ | حدیثی که شیرین تر است از رطب |
| | (سعدی، کلیات، ص ۲۹۵) |
| نمی دانم رطب را چاشنی چیست؟ | همی بینم که خرما بر نخیل است |
| | (سعدی، همان، ص ۳۸۷) |
| رطب بی استخوان آبی ندارد | چو مه بی شب بود تابی ندارد |
| | (نظامی، کلیات خمسه، ص ۲۵۲) |
| باغبان زان می برد شاخ مُصَر | تا بیابد نخل قامت ها و بر |
| | (مولوی، مثنوی معنوی، ص ۱۶۶) |
| سخن بر بکر طبع من گواه است | چو بر اعجاز مریم نخل خرما |
| | (خاقانی، شاعر صبح، ص ۳۳) |
| درخت خرما از موم ساختن سهل است | ولسی از او نتوان برد لذت خرما |
| | (خاقانی، امثال و حکم دهخدا، ج ۴، ص ۱۸۲۳) |
| پای ما لنگ است و منزل بس دراز | دست ما کوتاه و خرما بر نخیل |
| | (حافظ، دیوان، ص ۱۹۷) |
| تا به گفتاری، پر بار یکی نخل | چو به فعل آیی، پر خار مغانی |
| | (ناصر خسرو، گزیده اشعار، ص ۲۲۲) |



هر آن باغی که نخلش سر بدر بی مدامش باغبان خونین جگر بی
(بابا طاهر، به نقل از لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۳، ص ۱۹۷۸)
کسی کوشود زیر نخل بلند همان سایه زو باز دارد گزند
(فردوسی، به نقل از لغت‌نامه دهخدا، ص ۱۹۷۸)

نخل در قرآن و حدیث

در قرآن کریم از درخت خرما و فوائد آن یاد آوری های مکرری شده است و از درخت خرما با کلمات نخل و نخیل یاد شده است:

أَيُّودٌ أَحَدَكُمُ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ۗ كَذَلِكَ لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَأْتِيَهُمْ آيَاتُ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (البقره ۲۶۶)

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۗ انظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (الانعام ۹۹)
وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۗ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ۗ وَلَا تُسْرِفُوا ۗ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (الانعام ۱۴۱)

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَّرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكْلِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (الرعد ۴)
يُنَبِّئُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (النحل ۱۱)

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (النحل ۶۷)



وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا
(الكهف ۳۲)

فَاجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِدْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذِهِ وَكُنْتُ نَسِيًّا مُسِيًّا (مریم ۲۳)
وَهَرَىٰ إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَمِيمًا (مریم ۲۵)
قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۗ إِنَّهُ لَكَبِيرٌ كُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۗ فَلَا يَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ
مِنْ خِلَافٍ وَلَا صَلِّبَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ وَتَعْلَمُونَ أَنَّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ (طه ۷۱)
فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (المؤمنون ۱۹)
وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ (الشعرا ۱۴۸)

و کشتارها و درختان خرمایی که شکوفه‌هایشان انبوه و باطراوت و لطیف است؟ (۱۴۸)

وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ (یس ۳۴)

در آن بوستان‌هایی از درختان خرما و انگور قرار دادیم، و در آن از چشمه‌های گوناگون روان
ساختیم. (۳۴)

وَالنَّخْلُ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (ق ۱۰)

و درختان بلند قامت خرما را که خوشه‌های مترکم و روی هم چیده دارند [پروراندیم. (ق ۱۰)]

تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (القدر ۲۰)

که مردم را [از زمین] برمی‌کند [و بعد از آن عذاب،] گویی تنه‌های نخلی بودند که ریشه کن
شده‌اند. (۲۰)

فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ (الرحمن ۱۱)

در آن میوه‌ها و نخل‌ها با خوشه‌های غلاف‌دار است (۱۱)

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ (الرحمن ۶۸)

در آنها میوه‌های فراوان و درخت خرما و انار است. (۶۸)

سَحَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَتَمَازِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ ۗ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ
خَاوِيَةٍ (الحاقه ۷)



که خدا آن را هفت شب و هشت روز پی در پی بر آنان مسلط کرد و [اگر آنجا بودی] می‌دیدى که آنان مانند تنه‌های پوسیده و پوک درختان خرما روی زمین افتاده‌اند. «۷»
وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا (عبس ۲۹) و زیتون و درخت خرما «۲۹» (قرآن ترجمه استاد انصاریان ۱۳۸۸)

روایت‌های بزرگان دین در خصوص نخل

حضرت امام جعفر صادق در کتاب توحید مفضل در باره حکمت‌های درخت نخل خرما و فایده شاخه‌ها و چوب آن می‌فرماید: «ای مفضل در نخل فکر کن، از آن جا که در میان نخل‌ها شماری ماده و به تلقیح نیازمندند، برخی از نخل‌ها نیز آفریده شدند تا بدون غرس عمل لقاح انجام گیرد. نخل نر همانند حیوان نری است که با حیوان ماده لقاح می‌کند تا او حامله گردد و خود حملی نداشته باشد.» (واعظی، ۷۸: ۱۳۷۸)

«مدها متان (سوره الرحمن آیه ۶۴) مدها متان دو باغ سبز و سیراب که از غایت سبزی به سیاهی زند. یونس بن طیبان گوید از امام صادق (ع) تاویل این آیه پرسیدم فرمود باغ‌های درختان خرما در عصر ظهور حضرت مهدی (عج) یا قبل از ظهور آن حضرت) بین مکه و مدینه به هم پیوسته شوند» (حسینی دشتی، ۲۴۷: ۱۳۷۶)

«پیامبر (ص) فرمود: خانه‌ای که خرما در آن نباشد گویی که طعامی در آن وجود ندارد و فرمود خوردن خرما در حال ناشتا کرم معده را می‌کشد.

پیغمبر اکرم (ص) فرمود: نیکو مالی است نخل و در حدیث دیگر فرمود: مومن به نخل می‌ماند که گرما و سرما برگش را نریزد.

در حدیثی دیگر آمده است که آن حضرت فرمود هر گاه رطب بدست آید (فصل آن رسید) مرا تهنیت گوئید و چون برود (فصل آن به پایان رسد) تسلیت گوئید و نیز نقل کرده‌اند که آن حضرت فرمود: اولین غذای زنی که زایمان کرده است بایستی رطب یا خرما باشد.

حضرت محمد (ص) فرمود به زن باردار در آخرین ماه حاملگی خرما بدهی. زیرا کودک او بردبار و پاکیزه خواهد شد. در حدیث است که پیغمبر (ص) نهی نمود از باز کردن دانه خرما و کندن پوست رطب.



نخل در حدیث

در روایتی منتسب به رسول اکرم (ص) است که فرمود: درخت خرما و انار و انگور از باقی مانده طینت آدم (ع) آفریده شد و فرمود: دو عمه خود خرما و کشمش (انگور) را گرامی بدارید. (مستدرک سفینه البحار ج ۱۰، ص ۱۲)

امیرالمؤمنین (ع) فرمود: دلایل به تو می گویند که آفریننده مورچه کوچک همان آفریدگار درخت بزرگ خرما است. (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۵)

در کتاب مجمع البیان از قول امام باقر (ع) آمده است که فرمود: زنانی که وضع حمل کرده اند به هیچ چیز مانند خرما شفا نمی جویند. همانا خدای تعالی خرما به مریم اطعام فرمود. (نورالتقلین، ج ۳، ص ۲۳۱)

رسول اکرم (ص) فرمود: درخت های خرما که ریشه در گل استوار کرده اند و خوراک گوارا می بخشند بهترین مال است. (مستدرک سفینه البحار ج ۱۰، ص ۱۱)

از امام صادق (ع) نقل است که از آن حضرت درباره آغاز خلقت درخت خرما پرسیدند که چگونه بود؟ فرمود: خدای تبارک و تعالی چون آدم (ع) را از طینتی که آفریده بود خلق کرد از آن طینت چیزی زائد آمد و درخت خرما نر و ماده از آن آفرید. سپس فرمود: آن درختی که در آغاز از طینت آدم (ع) آفرید حاصل آن خرمای عجوه بود و خدا فرمان داد که آدم (ع) به هنگامی که از بهشت رانده شد با خود به زمین آورد. آدم (ع) آن را در زمین مکه مکرمه کاشت و آنچه از نسل آن نخله بار آورد و خرمای عجوه است، هر چه از هسته آن در شرق و غرب زمین پدید آمد. سائر از اقسام خرماست. (مستدرک سفینه البحار ج ۱۰، ص ۱۱)

از پیامبر بزرگوار اسلام حضرت محمد (ص) روایت شده است که مصرف خرما ناشتا کرم معده را از بین می برد و از حضرت صادق - علیه السلام - روایت شده که هر کس در وقت خواب ۷ دانه خرمای تازه و مرغوب بخورد کرم های معده اش نابود می شود. (← سایبانی ۱۳۸۲: ۸۳).

از امام صادق (ع) پرسیدند پس از گاو کدام مال بهتر است؟ فرمود: درختان خرما که در گل ریشه محکم کرده و میوه خود را می بخشند. نخل خوب چیزی است، کسی که آن را بفروشد بهای آن به منزله خاکستری است که بر روی کوه بلندی قرار داده شود و تندباد بر آن بوزد مگر آن که نخلی جای گزینش شود... (سفینه، ج ۲، ص ۵۸۱)



در کتاب خصال است: امیرالمؤمنین (ع) در چهار صد باب که کارهای دین و دنیای مسلمانان را به اصلاح آورد به اصحاب خود تعلیم داد فرمود: زن باردار چیزی نمی‌خورد و یا چیزی درمان نمی‌کند که برتر از رطب باشد. (نورالثقلین، ج ۳، ص ۳۳۰).

نتیجه‌گیری

نخل با ویژگی‌های خاص و منحصر به فرد خود درخت ویژه‌ای است، که رویش آن شرایط خاصی را می‌طلبد، باروری و زایایی آن نیز در شرایط خاص و متفاوتی صورت می‌پذیرد. درختی که مانند بسیاری از درختان دیگر چه هنگام سرزندگی و باروری و چه هنگامی که خشکیده می‌شود و سزاوار انداختن است، همه اجزایش به کار می‌آید. جستار در روایات و احادیث و سخنان بزرگان دین نیز ما را به این معنی رهنمون می‌کند که نخل در اندیشه و باورهای دینی نیز جایگاهی والا و ممتاز دارد به طوری که چندین آیه از قرآن و بخش‌هایی از نهج‌البلاغه به این درخت مقدس اختصاص دارد، نخل در سخن بزرگان و حکایات و روایات نیز خوش‌نشسته است و بزرگان ادب فارسی نیز از آن غافل نبوده‌اند.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم
- نهج‌البلاغه
- اشرف جهانی، آذینا، (۱۳۸۵)، خرما میوه زندگی، چاپ ۲، نشر علوم کشاورزی.
- تبریزی، محمد حسین، (۱۳۸۷)، فرهنگ فارسی به فارسی مهر، نشر فراسوگستر.
- سایبانی، احمد، (۱۳۶۹)، فین بندرعباس، جداگانه.
- سعیدی، سهراب، (۱۳۸۶)، فرهنگ مردم میناب، ایلشن، تهران.
- واعظی، سجاد، (۱۳۸۳)، خرما درخت زندگی، سیمین.
- عسکری زاده، ناصر، رساله کارشناسی ارشد دانشگاه هرمزگان، پردیس بین‌الملل قشم.